

ŠTO JE GASTARBAJTERIMA DOMOVINA?

Marijana Roščić

UDK: 821.163.42.09Raos, I.-32

Rad tematizira pomalo zapostavljeno djelo Ivana Raosa: *Gastarbajteri*. U vrijeme kad je bilo objavljeno, 1982., bilo je aktualno temom, dan-danas još i više s obzirom na sve veći broj (ekonomskih) emigranata iz Hrvatske. *Gastarbajteri* sadrže 31 novelu u kojima Raos vješto i uvjerljivo portretira likove emigranata i iz Dalmatinske zagore u zemlje zapadne Europe i Amerike. O Raosovim *Gastarbajterima* pisali su malobrojni: Cvjetko Milanja, Ivan Božičević i Josip Pavičić u časopisu *Republika* te opširnije Ana Lederer u monografiji *Ivan Raos* što svakako predstavlja poticaj da se ovo djelo ponovno aktualizira i (p)ostane predmetom znanstvenog i čitalačkog interesa.

Ključne riječi: gastarbajter; Ivan Raos; *Gastarbajteri*; Dalmatinska zagora; novela; humor

Gastarbajter je pojam koji nam danas nije stran. Svjedočimo sve brojnijem iseljavanju stanovnika Hrvatske u strane zemlje. Za razliku od nekoć, današnji gastarbajteri ne odlaze privremeno i ne odlaze sami. Odlaze

obitelji koje ne planiraju (skorašnji) povratak. Vjerojatno današnje iseljenike, koji se ne planiraju vratiti, pogrešno označavamo gastarbajterima. Riječ gastarbajter prema *Hrvatskom jezičnom portalu* označava:

1. onaj koji je na privremenu radu u stranoj zemlji
2. *pejor.* onaj koji se vrati kući zadržavši neke navike i ukus stečene na radu u inozemstvu.

Prema *Dictionary of Race, Ethnicity and Culture* (Bolaffi, Bracalenti, Braham i Gindro, 2002: 126), pojam gastarbajter nastao je 50-ih godina 20. st. označavajući imigranta radnika koji se nakon nekog vremena vraća u svoju zemlju. Dalje se navodi kako je u Njemačkoj od 1955. do 1973. postojao sustav zapošljavanja gastarbajtera baziran na sporazumu između dviju država. Kod nas se o gastarbajterima govori otprilike šezdeset godina, odnosno od konca 60-ih godina 20. stoljeća i ugovora između SFRJ i SR Njemačke. U međuvremenu su nastale brojne studije o gastarbajterima,¹ gastarbajteri i njihov život postali su temom brojnih filmova, ali i književnih djela. U novije vrijeme o gastarbajterima su pisali Drago Trumbetaš, Mate Matišić, Nenad Popović i drugi. U ovom radu bavit ću se Raosovim *Gastarbajterima*, djelom koje je zapostavljeno, zaboravljeno, a u vrijeme kad je objavljeno bilo je aktualno temom.

U raznolikosti i osebnosti Raosova stvaralaštva pronalazimo i zbirku pripovjedaka *Gastarbajteri*, u izdanju Globusa, 1982. Zagreb – za koju će Ana Lederer u monografiji o Ivanu Raosu konstatirati da bi bilo uputnije reći da se radi o novelama (Lederer, 1998: 44), dok će u bibliografiji radova I. Raosa Krešimir Nemeč u *Antologiji hrvatske novele* pored

¹ Analizirane su prve, druge i treće generacije gastarbajtera i njihovih obitelji. Sve se više studija bavi migracijama i strancima, spomenut ću iz biblioteke Globalizacija ediciju *Stranci pred vratima Europe* (ur. Anđelko Milardović, 2014.), Ulricha Bielefelda *Stranci: prijatelji ili neprijatelji* (Biblioteka XX vek, 1998.).

Gastarbajtera navesti da se radi o romanu (Nemec, 1997: 585). Nakon objavljivanja, *Gastarbajtere* su popratila svega tri kritičarska članka, objavljena u časopisu *Republika* 1984. i, naravno, opširnije Ana Lederer u već spomenutoj monografiji iz godine 1998. U 50. godištu *Republike*, br. 2-3, Josip Pavičić će za *Gastarbajtere* reći:

suvremeni pisac i suvremena tema napokon su se sreli. [...] Pripovjedači i protagonisti Raosovih pripovijesti najčešće su neobični, pomalo čudni, originalni i vrlo dosjetljivi ljudi. Ono što im se dogodilo i događa, a još više ono što su izmislili da im se dogodilo, puno je raznih nevjerojatnosti i pretjeranosti, neočekivanih obrata, iznenadnih raspleta i iznimno duhovitih zapleta (Pavičić, 1984: 154).

U istom, 50. godištu *Republike* o Raosovim *Gastarbajterima* pišu Cvjetko Milanja i Ivan Božičević.

Zbirka sadrži 31 novelu, od kojih je šest prvotno objavljeno u zbirci *60 pripovijedaka*.² Raos će dotaknuti sve teme koje se tiču gastarbajterstva: od mučnog odlaska iz rodnog kraja, preko života i rada u pečalbi, izgubljenih života na njemačkim bauštelama, dodatne zarade povrh regularne zahvaljujući domišljatosti aktera, varanja i jugoslavenske i njemačke države, mijenjanja/švercanja maraka/dinara pa do povratka doma, obnavljanja didovine/kuće ili podizanje nove palače i bahatosti/snobizma gastarbajterske djece i žena, ali i mizohinije.

Zemlje u koje odlaze Raosovi gastarbajteri su Belgija, Nizozemska, Italija, Švedska, Amerika, Švicarska i, naravno, najčešće odredište – Njemačka ili, kako se to u djelu ističe, Švaberland.

² Ana Lederer u monografiji o Raosu donosi podatke o suradnji u periodici gdje čitatelj može pronaći podatke što je i kada i u kojem časopisu Raos objavio prije izlaženja *Gastarbajtera* i drugih djela.

Jantarski put ili gastarbajterski put od Njemačke do rodnog kraja prevalio je Tomislav Bilić, na lažni brzovjav svoga djeda o ocu na samrti. Komičnost nastaje iz zabune:

- *Eh, današnja mladost! Mi smo još djecom znali: kad povede pod junčića je podvodi. A povela je, suzno oko djedovo!*
- *Nebesa ti gornjih i donjih, zar si me dovukao iz Njemačke da vam kravu pod bika podvedem?! Ti zaista nisi pri sebi (Raos, 1982: 35).*

Nadalje djed priznaje unuku da mu je poslao brzovjav radi žene:

Za nas mužjake po svoj Njemačkoj bijaše podosta dobrih i jeftinih istresišta, valjda ih ima i danas. Tko bi tad pomišljao da se i ženama valja istresti! A valja! Ne znam ti to po sebi, već po babi, koja mi se onda ko popu isprovjedila (str. 36).

Istu temu, o ženskim potrebama i uspaljenicama jer su im muževi na sve duljem boravku izvan doma i države, Raos će ponoviti i u noveli »Seko moja, imaš li mi lijeka«.

Lažitorba, lažoniz, Kumstipan, šalje (lažnu) poruku da se i u domovini može živjeti.

I šta da van kažen... Te sam godine iz Jazbine sa novine, s moje potne krčevine, diga intradu kako slidi: tri vaguna kumpira, trideset i šest kvintala sušena gra', trideset i šest glavica kupusa – nijedna ne bi ispod kvintala, nijedan koncem tanji od brzovjavna pala – trideset i šest vrića ripe i rodakve, a dinja i lubenica za svu seosku dičurliju, za bušicu raniteljicu, za umiljate praščiće, od koji bi svaki, čin bi malo poresta, dobijo svoj jistivi svinjak od tikvetina misirača. Od tog se rajskog uroda zemaljskog utovilo trideset i šest gudina – najmršaviji je ima samo trista šezdeset i šest kila izmireni' na Markišinu kantar. [...] I sve to, ljudi moji, kumovi i braćo moja, sve to s dlančića zemlje... Nu, to biše zemlja iz same zemljine utrobice, iz sama ikrišta zemaljskog!

Nije joj tribalo ni stajskog, ni umitnog gnjoja, tek pregršće vodice... i pokoja suzica moje Matijice (str. 28-29).

Hvalisavac je i Trvenica iz novele »Svaki kuje svoju sreću«, preuveličavanje »lovačkih priča« je neuvjerljivo i čitatelju, ali i akterima, rekli bismo rableovski.

Gastarbajterske doječ-marke svakako su izazivale ljubomoru, gastarbajterske žene i djeca su se odijevali »po gradsku«, djeca su često imala igračke o kojima su drugi samo mogli maštati. Neki su gradili kuće, a neki su svoje doječ-marke davali odvjetnicima i sudu, obično bi to bili sporovi unutar obitelji, oko podjele nasljedstva i slično. »Rijetko pismo mladog supruzi« naslov je novele u kojoj u epistolarnoj formi muž ženi piše:

Gubičaj se koliko ti mahnito srce želi i pogano tijelo izdrži, gonjaj se i tjeraj kao što se sve tjeraju, ali nijednu moju krvavo zarađenu doječ-marku nećeš usuti u bezdani odvjetnički džep, kao što drugi budalaši, na nagovor svojih slađanih golubica-mirotvorka, usiplju (str. 62).

Na drugom mjestu, u »Pismu pravog muža pravoj ženi«, situacija je obrnuta, jedan od aktera pokušava obrazložiti ne/svrhovitost sudova nastojeći da suprotstavljene strane uvide besmisao tužbi:

Obezglavljeni se vucarate po sudovima za pedalj muše, za usječen grabić, za zobnicu učupane trave, za slučajnu psovku, za trice i kučine, zbog kojih se ni sa kim ne biste parničili! Posebice me razveseliše – napokon priznanje, nažalost u četiri oka, bez svjedoka – dvije tužbe, jedna tvoja kojom tužiš Miška da je pokupio tri tovna puža, baš tako u tužbi stoji »tri tovna spuža s moje strane međaša na krčevini zvanog Bulinbasuša«, na što je Miško uzvratilo isto tako sjajnom i neprispodobivom tužbom, da je tvoj pijevac skočio na njegovu kokoš, »silu joj učinio, čaporcima joj sjajno perje okaljao, raščehao i nemilice oštetio« (str. 69).

Mercedes – kakva bi to bila priča o imotskim gasstarbajterima bez Mercedesu?

A koji to od gasstarbajtera ne odvađa! Svaki! Svaki odvađa za... za mrtve merake! Lim do lima, guma do gume! U našem pustom seocetu ima više mercedesa po glavi nego u Berlinu (str. 168).

Mercedes bijaše simbol uspjeha; ako ste uspjeli u tuđini, u postojbinu ste se vraćali u Mercedesu, a aktualna je najava i realizacija podizanja spomenika Mercedesu, točnije modelu Minika 115 u Imotskome.

Domišljatost i prepredenost odlika je gasstarbajtera. Evo i primjera iz novele »Čičikov je na sporednom kolosijeku«. Naime, vrijedio je zakon da nakon smrti pokojnika svu njegovu imovinu obitelj ima pravo uvesti i prodati bez carine. Neki su to iskorištavali pa bi još kupovali i nakon smrti pokojnika te uvozili i rasprodavali. Domišljati carinik ipak se dosjetio o čemu se radi, sve uredno prijavio i »ulovom« se hvali:

– Prijatelju moj, govoriš s čovjekom koji je prvi u cijeloj zemlji zgrabio za vrat uskrsla Čičikova!

– Čičikova?!

– Upravo njega, upravo tu prokletu propalicu iz Gogoljevih »Mrtvih duša«! I ne samo jednog Čičikova, već tušta i tma od njegovih proisteklih lešinara i svakovrsne žgadije čičikovske. Valjda im ovo podneblje pogoduje, pa se množe ko breculje na strvini (str. 199).

U *Gasstarbajterima* ćemo pronaći podosta primjera iz narodne književnosti, pjesmice, deseterce, no Raos i u prozi ostvaruje ritmičnost, što primjećuje Lederer, ponajviše korištenjem rime. Tako u noveli »Odsudna potvrda«:

Puste uzde i zaužđa, oglavine i povotci, pa zvončići i praporci, urešene čeonice i šarene perjanice što ih krase mrdjelice, pa oblučja i obluci – kožu sijeci, bakar tuci – meka sedla okovana, krilca srebrom

prošarana, za vezira i za bana, pa kolani podstavljeni mekom čojom, skerlet bojom, uzengije i stremeni i svi ostali remeni, pa komoći od pomoći, i redine, kučkin sine, za dvoprege i troprege – i konjima valja stege (str. 160-161).

Lederer konstatira kako »upravo iz takva stila gastarbajterskih govora Raos je izvukao mnoštvo komičnih komponenata pa gotovo sve novele imaju humorističnu dimenziju« (Lederer, 1998: 105).

Raos inovativno zamjenjuje prostu riječ pridjevom grebeni,³ i to svugdje i dosljedno u djelu naići ćemo na rečenične konstrukcije kao:

Kakvu to grebenu pravdu, ko pas osmuđenu mačku, gonjaš? (Raos, 1982: 69)

[...] da je iz te grebene Mađarske vratio... (str. 210)

Po vašemu, da im kao gastarbajter gradim ceste i mostove koji im napadnuti razoriše, da im javno čizme ližem i podglas mater grebem (str. 210).

Prva i posljednja novela zatvaraju tematski krug o gastarbajterima. U početnoj Raos uvodi čitatelja u postanak i potrebu da se postane gastarbajter (»Amerika, did Iko, zlato«) dok se u posljednjoj (»Seoski jedinac«) domišljati Anđelko vraća rodnome kraju nakon kratkoga rada u tuđini, zaključujući da je bolje biti svoj na svome nego tuđi sluga – potkrepljuje to računicom kako može zaraditi više nego zemljaci mu gastarbajteri u Švaberlandu: jedini je muškarac u selu i jedini zapravo koji može nadničariti (kod gastarbajterskih žena), a ako svaku nadnicu zaračuna kao i u Njemačkoj (60 maraka), dobije hranu, uz to se bavi i stočarstvom i poljoprivredom – može živjeti bolje nego gastarbajteri. Rad je taj koji je

³ Raosu je to očito služilo i u svakodnevnom govoru. U razgovoru s Vlatkom Pavletićem, govoreći o Imoćanima, kaže: »Ovi se danas s oba lakta oslanjaju na dočmarku i merdžu, pa im se grebe s kim će se zavaditi!« (Pavletić, 1995: 207).

presudan faktor: ako se radi i zarađuje, nema potrebe za odlaskom, poentira u posljednoj noveli Raos.

Što je domovina gastarbajterima – je li to zemlja iz koje su otišli, zemlja u kojoj zarađuju dojuč-marke ili zemlja u koju ih donose da bi bili ono što nisu mogli biti u zemlji u kojoj su ih zaradili? Raos nije bio oduševljen gastarbajterstvom, a umjesto uvoda, kada piše o zlatu dida Ike, zaključuje:

Mnogi ostavljaju kosti u tuđini, mnogi se vraćaju duhovno i tjelesno obogaljeni, a gotovo svi podjednako razmišljaju: krenusmo u svijet, u pečalbu, živimo pasjim životom – o kruhu, grahu, slanini i lovačkoj salami – izlažemo se pljuskju i ledu u napol zagrijanim daščarama, sve zato da bismo se jednom mogli vratiti kući i ljudski poživjeti.

Tek kada se vrate kući spoznaju da je ono najživotnije prohujalo na tom privremenom, u stvari stalnom, cjeloživotnom radu. Život ostade za njima, život oglodan i ošuljan u jarugama i jarcima kanalizacije, na uglančanim ploham autobana bez kraja, a ovo nekoliko preostalih godina... bilo i ne bilo. Možda je jedino vrijedno što su dječicu ishranili i školovali, pripremili ih za kruh bez motike, na život i življenje ljudsko. Možda i samo možda... Ne mogu se oteti zloj slutnji, da će svi trudi gastarbajterski kud i zlato dida Ike (Zagreb, 29.-30. listopada 1981.) (str. 12).

LITERATURA

Božičević, Ivan. 1984. »Ivan Raos GASTARBAJTERI«. *Republika*. XL. 7-8. 115-116.

Lederer, Ana. 1998. *Ivan Raos*. Meandar. Zagreb.

Milanja, Cvjetko. 1984. »Ivan Raos GASTARBAJTERI«. *Republika*. XL. 5. 169-170.

Nemec, Krešimir. 1997. *Antologija hrvatske novele*. Naklada Pavičić. Zagreb.

Pavičić, Josip. 1984. »Ivan Raos GASTARBAJTERI«. *Republika*. XL. 2-3. 154-155.

Pavletić, Vlatko. 1995. *Misaono osjećanje mjesta*. NZMH. Zagreb.

Raos, Ivan. 1982. *Gastarbajteri*. Biblioteka Globus. Zagreb.

INTERNETSKI IZVORI:

Bolaffi, Bracalenti, Braham i Gindro. 2002. *Dictionary of Race, Ethnicity and Culture*, London (online izdanje: https://books.google.hr/books?id=H8z2H-riPu4C&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false).

Hrvatski jezični portal; natuknica gastarbajter (<http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>).

WHAT IS HOMELAND TO A GASTARBEITER?

A b s t r a c t

The paper deals with a somewhat forgotten work of Ivan Raos: *Gastarbajteri*. When it was published in 1982, its topic was very relatable, and today it is even more so, given the ever-growing number of Croatian (economic) migrants. *Gastarbajteri* is made of 31 short stories in which Raos skillfully and convincingly portrays characters of migrants from the Dalmatian hinterland to the countries of western Europe and America. Very few have written about Raos' *Gastarbajteri*: Cvjetko Milonja, Ivan Božičević and Josip Pavičić in the magazine *Republika*, and Ana Lederer has in a more extensive manner in her monography *Ivan Raos*, which surely represents an encouragement to re-actualize this art work, (re)making it an object of scientific and reader interest.

Key words: *gastarbeiter*; Ivan Raos; *Gastarbajteri*; Dalmatian hinterland; short story; humour